

kézen lévő nyomdának csak ezt az egy kéziratot másolatban ránk maradt termékét ismerjük, nem következtethetjük, hogy a kézirat nem egy nyomtatásban megjelent röpirat másolata.

Ennek a magyar nyelvű röpiratmásolatnak akkor van nagy jelentősége, ha meggondoljuk azt — amire már BLEYER is felhívta a figyelmünket —, hogy „milyen beláthatatlanul sok az egykorú, magyar vonatkozású német nyomtatvány az évszázadokig húzódtó török háborúk idejéből”.⁸ A török háborúskodás eseményei egész Európát foglalkoztatták, de az idegen nyelven megjelent nyomtatványok nem is Magyarországon készültek.⁹ A *Thököly-kódecs* viszont megőrizte egy magyar nyelvű, magyar vonatkozású — még ennél is több : politikai tartalmú, kuruc—labanc ellenétét bemutató, nyomtatásban megjelent röpirat másolatát. Csak ennek a röpiratmásolatnak az ismeretében tekinthetjük fel azt, hogy a külföldi, sok idegen nyelvű kiadvány mellett Magyarországon is megjelent nyomtatásban a XVII. század második felében ilyen hírközlő, közvéleményt irányító, magyar nyelvű, politikai tartalmú röpirat.

BUSA MARGIT

A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és az ESTERHÁZY-család levéltárából származó *Acta Musicalia* elnevezésű iratgyűjtemény, értékes részletadatokat tartalmaz Johann Leopold Stotz nyomdász és családtagjainak hazai szereplésére vonatkozóan.

Az az idő, melyben működésükkel foglalkozni kívánunk, 1801—1817. évig terjed.

J. L. Stotz eddig is ismert volt, úgy is mint kismartoni nyomdász, s úgy is mint az ESTERHÁZyak udvari nyomdása. Kevésbé ismertük azonban eszterházi (mai neve Fertőd, Sopron vm.) munkásságának részleteit, amelyekről csak az újabban előkerült elszámolások, feljegyzések átkutatása során kaphatunk bővebb tájékoztatást.

Az okiratok tanúsága szerint Stotz 1801-ben kapott engedélyt ESTERHÁZY Miklós hercegtől, hogy Kismartonban nyomdát létesítsen és ezzel párhuzamosan könyvkereskedést nyisson.¹ Stotznak a nyomda megindításához elegendő pénze nem volt, azért a hercegtől 500 forint előleget kért. A pénzügyi tanácsadók javaslata szigorú volt. Nyomdai felszerelését megbecsülni nem tudták, egyéb garanciát kívántak, s minthogy ő gépein és berendezési tárgyain kívül más fedezetet nem tudott nyújtani, jótállásra pedig senki sem vállalkozott — mivel Kismartonban nem ismerték — a kölcsön kiutalását nem véleményezték.² A herceg, belátva a nyomda üzembehelyezésének szükségességét, az összeg kiutalványozását mégis engedélyezte.³ A kölcsönt egy évre kapta, 4% kamatot írtak elő utána, s gépi berendezései egyelőre kézizálogul szolgáltak.

Stotznak nyolc gyermeke volt, akiknek felnevelése a szülőket komoly próbára tette. Megélhetésük könnyítésére, s hogy a nyomda működésében további zavarok

⁸ BLEYER Jakab : *Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. 45. 1.

⁹ Vö. BENDA és HUBAY tanulmányait.

¹ „Dem Johann Leopold Stotz kann über seinen nebenkommenden Bittschrift die gebettene Erlaubnis zur Errichtung einer Buchdruckerey, und Buchhandlung allhier zugestand, und sein Gesuch dernach von Seiten meiner Direction erlediget werden. Wien, am 9-ten Juny 1801. exp. Esterházy” Orsz. Széchényi Könyvtár. Színház-történeti Osztály. Esterházy-gyűjtemény, Acta Musicalia, fasc. XXVI. 1910—11.

² „...Nachdem man aber diesen Menschen hierort nicht kennt ... weder einen Bürgen stellen ... Eisenstadt, am 30-t Jul. 1801 ...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

³ „...diesen Supplicirenden Buchdrucker J. L. Stotz kann der gebettene Vor-schuss 500 Fl. angewiesen werdn ... am 3-ten Aug. 1801. exp. Esterhazy ...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

ne következzenek be, újabb kölcsönöket kényszerült igénybe venni. A gondokkal küszködő Storz mesteren a herceg úgy kívánt segíteni, hogy az összeg visszafizetésére egy évi haladékokat engedélyezett.⁴

A formai megállapodás értelmében az 1801. évtől kezdve a nyomdában igen sok opera-szövegkönyv és a kismartoni színházban előadásra kerülő egyéb mű jelent meg. Ő szállította a különféle adminisztratív papírféléket, nyomtatványokat — beleértve a zenekar szükségleteit is — továbbá meghívókat, báli- és színházjegyeket, a templomi énekeselek utasításait stb.⁵

A hercegi udvar a nyomda fellendítését számos megrendeléssel kívánta előmozdítani. Storz mégsem tudott versenyképes lenni; Bécs és Pozsony jobban felszerelt nyomdái, valamint a sokszor szereplő soproni SIESS nyomda, továbbra is vetélytársai maradtak. Szaporodtak a városi terhek, hiányos volt az elhelyezés, majd vitái támadtak a kismartoni városi tanáccsal. Ilyen előzmények után az 1804. évben hercegi beleegyezéssel üzemének egy részét *Eszterhádra* helyezte át.⁶ Miklós herceg a költözködéshez megfelelő szállítóeszközöket bocsátott rendelkezésére, és itt a süttöri gondnokság útján a nagyhírű *Muzsikaházban* jelölt ki családja és műhelye számára helyiségeket.⁷ A szállást illetményképpen kapta, s emellett a következő javadalmazásban részesült: évi 100 forint készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő árpa és 5 köböl tüzelő.

Storz ezek fejében köteles volt az összes irodaszükségleti nyomtatványokat és egyéb sajtótermékeket az udvar kívánsága szerint („...alle vorfallenden Herrschaftlichen Kanzley Buchdruckerarbeiten...”) elkészíteni. A papírt ingyen bocsátották rendelkezésre.

Storz ezen munkák mellett még egy igen fontos bizalmi állást is töltött be: a megállapodás értelmében köteles volt az eszterházi hercegi kastélyban, a több ezer kötetes könyvtár helyiségeit tisztán tartani és az állományt gondosan kezelni.⁸

Storznak eszterházi működése anyagi viszonyait tekintve jelentősebb változást nem hozott. Itt sem tudott a gondoktól szabadulni, a kölcsönből csak egy csekély összeget fizetett még vissza, holott a kötelezvény szerint évente 100 forintot kellett volna törlesztenie. Adóssága most már 771 forintra szaporodott. A hercegi tanács úgy akarta a megfizetést szorgalmazni, hogy a megrendelt munkákért nem szándékoztak fizetni, hanem a munkáért járó díjat törlesztés címén bevételezték.⁹ Ezzel a kíméletlen intézkedéssel a nyomdász-család a legsúlyosabb válságba került.

Storz eszterházi működését az irodalom eddig CSATKAYNAK a *Burgenländische Heimatblätter*-ben megjelent cikkéből ismerte.¹⁰ Az írott források mellett kétségtelen bizonyítékunk is van: „Die Schöpfung in Musik Gesetzt von Herrn Joseph Haydn...

⁴ Uo. fasc. VI. 340.

⁵ ... „tägliches Rapport für die Sängerknaben auf ein Jahr ... Billeten vor allem Musik Individuen auf die Instrumenten ... Kirchendienst Ordnung, einen Bogen stark roth und schwarz mit 4 Satz gedruckt ... 22 Fl. Eszterház, am 26 August 1804 Johann Leopold Storz hochfürstl. Buchdrucker.” Uo. fasc. XX. 1426.

⁶ ... Wird die Übersiedlung mit der Typographie nach *Eszterház* in Ermanglung eines hierortigen Quartiers bewilliget und dem Buchdrucker Storz nebst einem freyen Quartier in *Eszterház* auch eine jährliche Convention verlichen ... 1804” Uo. fasc. VI. 340.

⁷ ... „zur Fortführung seines Werkes eine Wohnung für sich und seine Familie in *Musikgebäude* zu *Eszterház* angewiesen werden solle ... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804, exp. Esterházy ...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁸ ... „die Reinigung und Säuberung der *Eszterházer* Bibliothek zu versorgen ... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804 exp. Esterházy ...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁹ ... „liefferenden Arbeiten nicht mehr bezahlet werden ... 1804 ...” Uo. fasc. XXVI. 1997.

¹⁰ 1936. 4—10. l.

Eszterház 1804, gedruckt von J. L. Stotz hochfürstl. Buchdrucker . . ." című impresszum által. A közölt adatok és a levéltári kutatás eredménye szerencsésen egészítik ki egymást.

Stotz ezen év második felében Kismartonban is jelentet meg műveket, innét keltez számlákat, amivel rövid eszterházi működésének végét kívánja jelezni.

A kismartoni hercegi udvar európai színvonala, az uradalmak bonyolult ügykezelése, a HAYDN irányítása alatt álló zenekar folyamatos nyomdai igényeket támasztott. A sürgős megrendelések idejében való szállítását egyre jobban hátráltatta a széktagoltság, Kismartonnak távolsága Eszterházától. A két helyhez kötöttség, a széttagoltság, a család eltartása Stotz minden erejét igénybe veszi. Ő az, aki napestig dolgozik s mégsem tud annyit elérni, hogy a növekvő drágaság folytán eleget tudjon gyermekeire keresni („bei den vielen Arbeiten nicht leben kann . . ."). A magánkereseti lehetőségek a fénykorát túlélt Eszterházán nem lehettek olyan kedvezőek, mint a gazdag és új fénykorát élő Kismartonban, amely a zene és egyéb művészetek pártolása révén az általános érdeklődés középpontjában állt. Úgy látszik, Stotzot is megvakította a hercegi udvar fénye, ő is házat akart venni, s ehhez 2000 forint kölcsönt kért. Indokolás nélkül elutasították.

A fennmaradt számlák legtöbbször 1804–1805-ből származnak. A korábbiak keltezési helye Eszterháza, a későbbieké Kismarton. Az egyik szerint szakemberrel hozatják rendbe nyomógépét, a „Regaldruckpresse"-t.¹¹

A fellendült zenei és színházi élet függvénye a sok operakönyv és vígjáték darab, mely a nyomdából kikerül. Kismartonban nyomja Stotz azokat a szonátákat is, melyeket a herceg 1805-ben készíttet felesége névnapjára.¹²

Storznek sok megrendelése van, adósságaiból azonban nem tud kilábolni, bűrtort, ruhát ad el. Nézeteltérései támadnak a kismartoni városi tanáccsal, mely könyörtelenségében odáig megy, hogy csupán a herceg által megrendelt munkák kivitelét engedí meg. Minthogy a magánmunkálatoktól ezáltal Storz teljesen elesett, egyedüli kivételül kivezető útnak azt tartaná, ha a herceg üzemét átvénné, s őt ennek fejében alkalmazná.

A következő 1806. évben kelt iratok¹³ világítanak bele Storz lelki gyötrelmeibe. Kérvényében kifejti, hogy a felszerelési tárgyakért, gépekért 1500 forint megváltási összeget szeretne kapni, amelyhez az eddig felvett, mintegy 800 frt. kölcsön elengedését kéri. A kérelme teljesítése esetén az összegből 1000 forintot helyezne el a hercegi főpénztárban gyermekei részére.

A pénzügyi tanács körültekintő javaslatot terjeszt a herceg elé. Kimutatják, hogy Storz még a nehézségek ellenére is kedvezőbben, előnyösebben dolgozott, mintha idegen nyomdákénál rendelték volna meg a munkákat. A számadásokat egy bécsi szakértő vizsgálta felül, s a mérleg szerint 1804. júliustól 1805. júliusáig 985 Ft 30 krajcárt tettek ki a megrendelt munkák és mintegy 30 Ft 6 kr. nyereség mutatkozott.

A legfőbb előnyt abban látják, hogy házikezelésbe vétel esetén a munkák hamarabb készülnének el, ami az ügymenet szempontjából igen fontos. A herceg a tanácsi javaslattal mindenben egyetértett és Storzot 1806. ápr. 15-ével uradalmi könyvnyomdásznak nevezte ki.¹⁴ Javadalmazása évi 400 Ft készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő rozs, 10 köböl fa, 6 akó bor és 60 frt. szálláspénz, ami megfelelt az irodai alkalmazottak leg-

¹¹ Uo. fasc. XXVIII. 2079.

¹² Uo. fasc. XXIX. 2140.

¹³ . . . „Stotz bittet seine Buchdruckers Gerätschaften . . . ablösen und ihm als conventionirten Buchdrucker aufzunehmen . . . 1806 . . ." Uo. fasc. XXX. 2231.

¹⁴ . . . „von 15-ten dieses angefangen die vorgeschlagene Convention anzuweisen seyn wird. Eisenstadt, am 11-ten Apr. 1806. cxx. Esterhazy . . ." Uo. fasc. XXX. 2231.

kisebb kategóriájának. Storz alkalmazása folytán teljes munkaidejét az udvarnak volt köteles szentelni, magánmunkálatokat nem vállalhatott.

A formai változáson átment nyomdában a munkák a következő évek során a megszokott mederben haladtak. Itt jelentek meg a színházban előadásra kerülő darabok, az ügymenethez a különféle nyomtatványok, a zenekar használatára úrlapok, kotta-füzetek, meghívók, jegyek stb.

Az 1810. évtől kezdve a nyomdász-család gondjai enyhültek. Babette nevű lánya a kismartoni színházban énekesnői állást kapott. Az ifjabb Storz, miután apjánál kitanulta a nyomdászipart, a hercegtől engedélyt kapott arra, hogy Sopronban nyomdát létesíthessen.¹⁵

1812-ben a nyomdában az apa egy fiával — aki a szedői munkát végezte — és egy segéddel dolgozott. A gyermekek felnövekedésével Storz helyzete némileg javult. A napóleoni háborúkat követő általános drágulás a hercegi udvarnál is erősen érezteti hatását. Több alkalmazottnak mondanak fel, Storz üzemi helyisége is veszélyben forog. Mentsége csupán az, hogy a közlő országgyűléssel kapcsolatban számos nyomtatványt, borpincei és konyhajegyet kell sürgősen elkészítenie. A herceg méltányosságból a volt Salai-házban jelöl ki családja számára szűkebb lakást és a nyomda részére egy helyiséget.¹⁶ Itt azonban a zsúfoltság miatt nem tud dolgozni, felszerelési tárgyai szerteszét vannak, nagy nyomógépe is elhanyagoltan, hozzáférhetetlenül fekszik.

Újabb takarékosságok következnek. A pénzügyi tanács a Salai báró féle házat uradalmi lakásokká kívánja átalakíttatni. Storz gépésziát Kismartonból Eszterházára helyezik; Storz mester részére a város külterületén a hercegi majorban biztosítanak szállást a nyomdával együtt.¹⁷ A nyomda azért így is működik, Storz egy 1814. évi kimutatás szerint évi 416 frt. javadalmazásban részesül.¹⁸

A Storz-család a későbbi években még jobban összeforrt az udvarral. Nemosak könyvnyomtatás iránt volt érzékük, hanem a művészetek iránt is. Therese Storz énekesnőként ment nyugdíjba, míg Babette Storz 1816-ban a kismartoni színház ünnepelt alt-énekesnőjévé lépett elő évi 400 frt. javadalmazással.¹⁹ Az ifjabb Leopold Storz a hercegi színház tenoristája lett.²⁰

VALKÓ ARISZTID

A Pécsi Tárogató két száma. A sajtószabadság, 1848 márciusának egyik fontos eredménye, erőteljes lendületet adott a magyar sajtó ügyének. KERESZTY István találó hasonlattal írja 1848-ról, hogy „ebben a forró esztendőben, mint a lázbeteg érverése, egyszerre magasra szökött az időszakai sajtótermékek száma”.¹ Nem sokkal a márciusi események után jelent meg a német nyelvű, de magyar szellemű *Pressfreie Flugblätter* is.² A KNEZEVICH pécsi nyomdász által korábban, még 1832-ben tervezett *Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt*ról csak tudomásunk van, kiadásáról semmi adatunk nincsen,

¹⁵ . . . „privilegiums zur Errichtung einer Buchdruckerey in Oedenburg verfassen lassen solle . . . Eisenstadt, am 19-ten März 1810 . . .” Uo. XXXVI. 2753.

¹⁶ . . . „baron Salaischen Hause könnnte Stotz eingeräumt werden . . . allwo seine Familie sich wenigstens im Winter einschränkte . . . 1811 . . .” Uo. fasc. XXXVIII. 2873.

¹⁷ . . . „im Maverhofe . . . wohincin die Buchdruckerey kont beziehen . . . 1812 . . .” Uo. fasc. XLI. 3046.

¹⁸ Uo. fasc. XLIV. 3203.

¹⁹ Uo. fasc. XLV. 3242.

²⁰ Uo. fasc. LII. 3641.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1914. 126. 1. L. KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színészet története.* Pécs, 1932. 17. 1.

² KARDOS: *i. m.* 18. 1.